

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 9 (1992)

Η τύχη των μικρασιατικών ιδιωμάτων στον ελληνικό χώρο

Δημήτρης Τομπαΐδης

doi: [10.12681/deltiokms.138](https://doi.org/10.12681/deltiokms.138)

Copyright © 2015, Δημήτρης Τομπαΐδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τομπαΐδης Δ. (1992). Η τύχη των μικρασιατικών ιδιωμάτων στον ελληνικό χώρο. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 241–250. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.138>

Η ΤΥΧΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

1. Ποιά είναι τὰ μικρασιατικά ιδιώματα και ποῦ τὰ μιλοῦσαν

Βασικά ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὴν ποντιακὴ καὶ τὴν καππαδοκικὴ διάλεκτο. Σ' αὐτὲς μποροῦν νὰ προστεθοῦν κάποιες μεμονωμένες περιοχὲς ὅπου μιλοῦσαν ἑλληνικά, ὅπως τῆς Κνίδου, τῆς Σμύρνης, τῆς Προῦσας κ.ἄ. Ἔτσι πιὸ ἀναλυτικά:

1.1 Ἡ ποντιακὴ διάλεκτος

«Ἡ ποντιακὴ διάλεκτος μιλιόταν στὰ νότια παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ δυτικά, μὲ ὄριο τὴν Ἰνέπολη (Ἰωνόπολιν), φτάνουμε στὰ ἀνατολικά ὡς τὴ Ριζούντα (Ρίζιον, τουρκ. Ριζέ) καὶ τὴν Κολχίδα (τὰς Ἀθήνας). Ἀπὸ τὴν Ἰνέπολη ὡς τὴν Οἰνόη ἢ ζώνη τῶν ποντιακῶν διακοπτόταν ἀπὸ τουρκόφωνους πληθυσμοὺς καὶ εἶχε ἐστίς τὴν Ἰνέπολη, τὴ Σινώπη, τὴν Ἀμισὸ (Σαμψούντα), τὴν Οἰνόη. Ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπόλοιπη περιοχὴ, ὅπου μιλιόταν ἡ ποντιακὴ, συνυπῆρχαν καὶ τουρκόφωνοι πληθυσμοί. Ἡ πιὸ μεγάλη ἐνδοχώρα ὅπου ἀκούγονταν τὰ ποντιακά ἦταν νότια τῆς Τραπεζούντας μὲ τὶς περιοχὲς τῆς Γεμουρᾶς, Ματσούκας, Σάντας, Κρώμνης, Χαλδίας [μὲ πρωτεύουσα τὴν Κάνιν], λόγια Ἀργυρούπολη, τουρκ. Γκιμισχανέ] καὶ Χεριάνων. Ποντιακά μιλοῦσαν καὶ σὲ διάφορες παροικίες μεταλλωρύχων (*ματεντζήδων*) Ποντίων σὲ μεταλλειοφόρες περιοχὲς, ὅπως στὸ Γκιουμοῦς-μαντέν (νότια τῆς Σινώπης), Ἀκντάγ-μαντέν (βόρεια τοῦ Ἄλυ), Μπουλγάρ-μαντέν (στὸ Ἰκόνιο, κοντὰ στὸν Ταῦρο), Ἀργανα (στὸ Ντιαρμπεκίρ) κ.ἄ. Ἐπίσης μιλοῦσαν ποντιακά ἔποικοι ἀπὸ τὸν Πόντο στὶς παραμεθόριες μὲ τὴν Τουρκία περιοχὲς τοῦ Καυκάσου (Κάρς, Βατοῦμ κ.ἄ.) καὶ τῆς νότιας Ρωσίας (περιοχὲς Κρασοντάρ [ἄλλοτε Αἰκατερινοντάρ], Ζνάνοφ [ἄλλοτε καὶ σήμερα Μαριούπολη] κ.ἄ.)¹.

1. Δ. Τομπαΐδης, «Ἡ ποντιακὴ διάλεκτος», στὸν τόμο τοῦ Συλλόγου «Ἀργοναῦται-Κομνηνοί», *Ὀμιλίες γὰρ τὸν ἑλληνισμὸ τοῦ Πόντου*, Ἀθήνα-Καλλιθέα 1990, σ. 29.

Ἡ ποντιακή διάλεκτος, καὶ ἐξαιτίας τοῦ ἐκτεταμένου γεωγραφικοῦ χώρου ὅπου εἶχε ἀπλωθεῖ καὶ ἀπὸ ἔλλειψη ἐπαφῶν καὶ ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα σὲ ἐκείνους ποὺ τὴ μιλοῦσαν, εἶχε κατατηθεῖ σὲ διάφορα ἰδιώματα. Κυριότερα ἀπ' αὐτὰ ἦταν τὰ ἑξῆς:

α) Τὸ ἰδιῶμα Τραπεζούντας, Ματσούκας, Σάντας καὶ Χαλδίας. Ἦταν ἡ πολυπληθέστερη διαλεκτικὴ ομάδα, γιατί ἀποτελοῦσε τὰ ἑννέα δέκατα τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὸν Α. Α. Παπαδόπουλο. Ἀπ' αὐτοὺς μάλιστα ἀποικίστηκαν στὰ μεταγενέστερα χρόνια οἱ περιφέρειες Τρίπολης, Κερασούντας, Κοτυώρων καὶ Ἀμισοῦ, καθὼς καὶ οἱ περιοχὲς στὸ ἔσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὅπου πῆγαν ὡς μεταλλουργοί.

β) Τὸ ἰδιῶμα Ὄφης καὶ Σουρμαίνων.

γ) Τὸ ἰδιῶμα Κερασούντας καὶ Τρίπολης, ποὺ παρουσιάζει τὶς λιγότερες διαφορὲς ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ἰδιώματα.

δ) Τὸ ἰδιῶμα Οἰνῆς.

ε) Τὸ ἰδιῶμα Ἀμισοῦ. Ἡ παράλια πόλη Ἀμισὸς (Σαμψούντα) ἦταν συνονθύλευμα ἀπὸ Ἑλληνες τῆς Καππαδοκίας, Κωνσταντινούπολης, Οἰνῆς καὶ ἄλλων μερῶν τοῦ Πόντου. Γι' αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ ἰδιαίτερο γλωσσικὸ ἰδιώμα τῆς.

στ) Τὸ ἰδιῶμα Ἰνέπολης. Εἶναι τὸ πιὸ δυτικὸ ἀπὸ τὰ ἰδιώματα τοῦ Πόντου καὶ γι' αὐτὸ ἐπηρέαστηκε σοβαρὰ ἀπὸ τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ. Μποροῦν νὰ μνημονευτοῦν ἀκόμα τὰ ἰδιώματα Κοτυώρων (Ὀρντοῦς), Σινώπης, Νικοπόλεως κ.ἄ.²

Γιὰ τὶς προσπάθειες ταξινόμησης τῶν ποντιακῶν ἰδιωμάτων, ποὺ γιὰ τὴν ὥρα εἶναι μάλλον πρόωρες, βλ. Δ. Τομπαῖδη, *Ἡ ποντιακὴ διάλεκτος*, παράρτημα «Ἀρχεῖου Πόντου» ἀριθ. 17, Ἀθήνα 1988, σσ. 69 κ.ἑξ.

1.2 Ἡ καππαδοκικὴ διάλεκτος

Γιὰ τὰ διάφορα καππαδοκικὰ ἰδιώματα σωστὸ εἶναι νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο *καππαδοκικὴ διάλεκτος*, ἐπειδὴ παρουσιάζουν γενικὰ ἐνιαία γλωσσικὴ εἰκόνα. Ὡς πρὸς τὰ ἰδιώματα ποὺ ἀνήκουν σ' αὐτὴν ὑπάρχουν κάποιες διαφοροποιήσεις. Ἔτσι ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης, περιγράφοντας τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν μικρασιατικῶν ἰδιωμάτων, μνημονεύει τὰ ἀκόλουθα:

α) Λιβισιανὰ: «Τὸ Λιβίσι ἦταν κωμόπολη μεσόγεια μὲ 10.000 περίπου Ἑλληνες κατοίκους καὶ ἐλάχιστους Τούρκους, τρεῖς ὄρες μακριὰ ἀπὸ τὴ Μάκρη, ἀντίκρου στὴ Ρόδο»³.

2. Α. Α. Παπαδόπουλος, «Χαρακτηριστικὰ τῆς Ποντιακῆς διαλέκτου», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 18 (1953), σσ. 86-93.

3. Μ. Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνικὴ γραμματικὴ*, τ. Α', *Ἱστορικὴ εἰσαγωγή*, Ἀθήνα 1938 [= Ἀπαντα Μ. Τριανταφυλλίδη, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1981], σ. 280.

β) Σιλιώτικα: «Τὰ μιλοῦσαν στὴ Σίλη, ἓνα μοναδικὸ χωριὸ χαμένο μέσα στὴν τουρκόφωνη περιοχὴ, στὸν 38° μεσημβρινό, κοντὰ στὸ Ἰκόνιο. Ὑποστηρίχθηκε, χωρὶς ν' ἀποδειχθεῖ, πὼς φύλαξαν ἀρχαῖες λυκαονικὲς λέξεις»⁴.

γ) Καππαδοκικά: «Τὰ καππαδοκικὰ μιλοῦνταν σὲ μιὰ μικρὴ σχετικῶς περιοχὴ, ἐν μέρει ὀρεινὴ [...] ἀνάμεσα στὴ Ναζιανζό (σήμερα Νενίσι) ἀνατολικά, τὰ Τύανα νότια, τὸ Ὑργκῦπ βόρεια καὶ τὸ Ντεβελί-Καραχισάρ δυτικά. Τὰ μιλοῦσαν, μὲ ἀρκετὴ ποικιλία κατὰ τόπους, οἱ ἑλληνόφωνοι χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ ποὺ κατοικοῦσαν σὲ εἴκοσι χωριά»⁵.

δ) Φαρασιώτικα: «Τὰ φαρασιώτικα μιλοῦνταν, ὁμοίομορφα περίπου, στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀντιταύρου, ἀνατολικά ἀπὸ τ' ἄλλα ἑλληνόφωνα χωριά τῆς Καππαδοκίας καὶ γύρω ἀπὸ τὸν ποταμὸ Ζαμάντι-σοῦ, σ' ἕξι χωριά»⁶.

Πιο σωστά, νομίζω, ὁ Β. Ἀναστασιάδης διαιρεῖ τὴν καππαδοκικὴ διάλεκτο στὰ ἑξῆς ἰδιώματα:

α) Τὸ ἰδιώμα τῆς Σίλης (τὰ σιλιώτικα).

β) Τὰ ἰδιώματα τῆς δυτικῆς Καππαδοκίας (τὰ δυτικοκαππαδοκικά), ποὺ μιλοῦνταν στὰ χωριά Τελμησός, Φερτέκι, Ἀραβανί, Οὐλαγάτς, Σερεντερέ, Ἀξός, Μαλακοπή, Ἀνακού, Σινασός, Ἀραβισός κ.ἄ.

γ) Τὸ ἰδιώμα τῶν Φαράσων (τὰ φαρασιώτικα), νότια τῆς Καισάρειας καὶ βόρεια τῶν Ἀδάνων, ποὺ τὰ μιλοῦσαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Φάρασα, στὰ χωριά Βαρασό, Κίσκα, Τσουχούρι, Ἀφσάρι κ.ἄ.⁷

Ἡ καππαδοκικὴ διάλεκτος μιλοῦνταν στὰ 1923 ἀπὸ 37.650 Ἕλληνες, 3.000 ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν Φαρασιῶτες. Μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ οἱ Φαρασιῶτες ἐγκαταστάθηκαν σὲ διάφορα μέρη. «Σήμερα ζοῦν συμπαγεῖς φαρασιώτικοι πληθυσμοὶ στὸ Μοσχάτο τῆς Ἀθήνας, στὸ Πλατὺ Ἡμαθίας, στὸ Παλιοχωρι Καβάλας, στὴ Χωριστὴ καὶ στὸ Παρανέσι Δράμας, στὴν Ἀγροσυκιὰ Πέλλας, στὸ Βαθύλακκο Κοζάνης, στὸ Δοξαρά Γρεβενῶν καὶ στὴν Κόνιτσα»⁸.

1.3 Ἑλληνικά σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας

Ἑλληνικά μιλοῦσαν πρὶν ἀπὸ τὸ 1922 καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὰ ἑλληνικά αὐτὰ δὲν ἔχουν σχέση, ὅπως τὰ ποντιακά καὶ τὰ καππαδοκικά, μὲ τὰ μεσαιωνικά ἑλληνικά. Συγγενεῦουν μὲ τὰ ἑλληνικά τῶν περιοχῶν ἀπὸ ὅπου εἶχαν μετοικήσει ἀπὸ τὴ μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες ὅσοι τὰ μιλοῦσαν. Ἐτσι:

4. Μ. Τριανταφυλλίδης, *δ.π.*, σ. 280.

5. Μ. Τριανταφυλλίδης, *δ.π.*, σ. 282.

6. Μ. Τριανταφυλλίδης, *δ.π.*, σ. 286.

7. Β. Ἀναστασιάδης, *Ἡ σύνταξη στὸ φαρασιώτικο ἰδιώμα τῆς Καππαδοκίας*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 19.

8. Β. Ἀναστασιάδης, *δ.π.*, σ. 19.

- α) στην περιοχή της Κνίδου είχαν εγκατασταθεί Συμαίοι·
 β) στη Σμύρνη, στην περιοχή του Μαιάνδρου ποταμού και στις βορειότερες άκτες είχαν εγκατασταθεί Έλληνες από τη Χίο, τη Μυτιλήνη κ.ά·
 γ) στην περιοχή της Προύσας και Νικομήδειας είχαν εγκατασταθεί Έλληνες από την Ευρωπαϊκή Τουρκία⁹.

Επίσης στα μικρασιατικά ιδιώματα ανήκουν και τὰ *γκελντιώτικα*, που είχαν σβήσει στο τέλος του 19ου αἰ. Τὰ μιλούσαν στο χωριὸ Göldε τῆς Λυδίας, βόρεια τῆς Φιλαδέλφειας, Έλληνες χριστιανοὶ ποὺ ἔγιναν τουρκόφωνοι.

Τέλος, «ἐλληνικά μιλοῦν ἀκόμη σήμερα οἱ μαμαεθανοὶ στὸν Ὄφη καὶ τὴν Τόνγια τοῦ Πόντου καὶ οἱ ἐλληνοφῶνοι Τούρκοι μουσουλμάνοι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Μικρασία στὰ 1923, ἔτσι οἱ Βαλαάδες, ἀπὸ τὴ νότ. Μακεδονία, οἱ Γιαννιώτες στὸ Παντεῖχι τοῦ Μαρμαῤῥᾶ καὶ οἱ Τουρκοκρητικοί, στὴν περιοχή προπάντων τῆς Σμύρνης»¹⁰.

2. Τὸ μέλλον τῶν μικρασιατικῶν ιδιωμάτων

2.1 Εἰσαγωγικὴ παρατήρηση

Ὅλοι οἱ μελετητὲς ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ θέμα τῆς βιωσιμότητος τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων συμφωνοῦν στὴν ἄποψη ὅτι μοιραία αὐτὲς κάποτε θὰ ἐξαφανιστοῦν. Εἶναι χαρακτηριστικὸ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι ὁ R. Browning κλείνει τὸ κεφάλαιο γιὰ τὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους μὲ τὴ φράση: «Οἱ ἐλληνικὲς διάλεκτοι, ὅπως καὶ οἱ ἀγγλικὲς, εἶναι καταδικασμένες νὰ ἐξαφανιστοῦν»¹¹. Οἱ ἀπόψεις γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ διαφέρουν φραστικά, στὴν οὐσία ὅμως ὅλες ἐπισημαίνουν τὴν καταλυτικὴ ἐπίδραση τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, ποὺ ἀσκεῖται μὲ ποικίλους τρόπους.

Πρὶν παραθέσουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀπόψεις αὐτὲς, θὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ γλωσσικὴ ἀφομοίωση τῶν Ἑλλήνων προσφύγων ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία οὔτε εὐκόλη οὔτε ἄμεση ἔπῃρξε. Πέρασε ἀπὸ διάφορα στάδια — ποὺ κάποτε πρέπει νὰ μελετηθοῦν καὶ νὰ προσδιοριστοῦν ἀκριβέστερα: Ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν ἀντικατάσταση ὀρισμένων διαφορητικῶν λέξεων τοῦ ιδιωμάτους τους μὲ λέξεις τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς (π.χ. *ἀδράχι* ἀντὶ γιὰ τὸ ποντιακὸ *καρμενέτσα*)· ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη ἰδιαίτερων συντακτικῶν δομῶν (π.χ. δήλωση συγκριτικοῦ βαθμοῦ ὅπως στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ καὶ ὄχι στὰ ποντιακά: *ἐμορφότερος*, ὄχι *(κι) ἄλλο ἔμορφος*)· τέλος ἀποκλειστικὴ χρῆση τῆς

9. Μ. Τριανταφυλλίδης, *δ.π.*, σ. 274.

10. Μ. Τριανταφυλλίδης, *δ.π.*, σ. 276.

11. R. Browning, *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα*, μετάφρ. Μαρίας Ν. Κονομη, 2η ἐκδ., Ἀθήνα 1991, σ. 179.

κοινής νεοελληνικής, με κάποια διαλεκτική προφορά (αυτήν είναι αμφίβολο αν μπορέσουν ποτέ να την εξαλείψουν ολότελα).

Οί άπόψεις λοιπόν πού εκφράστηκαν είναι οί ακόλουθες:

2.2 Τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη:

«Με τήν προσφυγική μετοικεσία, τὸ μεταφύτεμα καὶ τὸ σκόρπισμα τῶν μικρασιατικῶν ιδιωμάτων σὲ γλωσσικὸ περιβάλλον ἐντελῶς διαφορετικὸ ἐπηρέασθηκε ἡ ἐξέλιξίς τους, ἂν καὶ ἡ μεγάλη τους ἀντίθεση ἀπ' αὐτὸ τοὺς δίνει μεγαλύτερη ἀντοχή. Εὐνοϊκότεροι εἶναι οἱ ὄροι γιὰ τὴ διατήρησή τους ὅπου μιλοῦνται ἀπὸ συμπαγεῖς πληθυσμοὺς καὶ ὀλόκληρα χωριά, ἂν καὶ τότε πάλι ἀρχίζουν ν' ἀνακατώνονται μὲ στοιχεῖα τῆς κοινῆς· μὰ καὶ ἡ κοινὴ πὺ ἀναγκάζονται νὰ μιλήσουν οἱ Μικρασιάτες εὐκολὰ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ιδιωμάτων τους, λεξικολογικά, φωνητικὰ καὶ συνταχτικὰ»¹².

Ἄπὸ τὸ παράθεμα αὐτὸ φαίνεται πὼς ὁ Τριανταφυλλίδης πιστεύει ὅτι ἡ ἐγκατάσταση τῶν μικρασιατικῶν ιδιωμάτων σὲ γλωσσικὸ περιβάλλον «ἐντελῶς διαφορετικὸ», μὲ τὴ μεγάλη ἀντίθεση/διαφορά τους ἀπὸ τὸ νέο γλωσσικὸ περιβάλλον, «τοὺς δίνει μεγαλύτερη ἀντοχή». Γιὰ τὴν ἐποχὴ πὺ τὰ ἔγραφε αὐτὰ ἀποτελοῦσαν μιὰ ὑπόθεση, πὺ, φυσικά, δὲν ἐπαληθεύτηκε. Γιατὶ οἱ πρόσφυγες, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πὺ κατάλαβαν ὅτι ἡ ἐγκατάστασή τους στὴν Ἑλλάδα ἦταν ὀριστικὴ καὶ δὲν ὑπῆρχε περίπτωση, ὅπως ἔπιζαν τὸν πρῶτο καιρὸ, νὰ ξαναγυρίσουν στὴν παλιὰ πατρίδα τους, προσπάθησαν νὰ ἐνσωματωθοῦν στὸ νέο περιβάλλον τους. Αὐτὸ στὸ γλωσσικὸ ἐπίπεδὸ σημαίνει ὅτι γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσουν μὲ τοὺς ἄλλους Ἑλληνες τῆς περιοχῆς τους ἔπρεπε νὰ μιλήσουν τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ (ἡ τὸ ἴδιωμα τῶν συγχωριανῶν τους). Ὅσο πὺ διαφορετικὸ ἦταν τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα τῶν προσφύγων, τόσο πὺ ἀκατανόητο ἦταν γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ τόσο ἡ ἀνάγκη νὰ τὸ ἐγκαταλείψουν, σὰν μέσο ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς ἄλλους, μεγαλύτερη. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ περισσότερα ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὴν τουρκικὴ μικρασιατικὰ ἴδιώματα ἀφανίστηκαν ἢ τείνουν νὰ ἀφανιστοῦν γρηγορότερα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐξᾶλλου δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει τὸ γεγονός ὅτι οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία δὲν ἀντιμετωπίστηκαν εὐμενῶς ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἑλληνες στὸν πρῶτο καιρὸ τῆς ἐγκατάστασής τους. Ἡ γενικὴ διάθεση ἀπέναντί τους ὑπῆρχε περιπαικτικὴ, ἂν μὴ ὑβριστικὴ, καὶ οἱ διάφορες προσωνυμίες πὺ τοὺς ἀποδόθηκαν αὐτὸ μαρτυροῦν (πρβλ. Ἀούτηδες, Τουρκόσποροι κτλ.). Κάθε ἰδέα λοιπὸν κοινωνικῆς ἢ επαγγελματικῆς εὐδοκίμησης θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθεῖ, ἂν δὲν ἀπέβαλλαν, ὅσο γρηγορότερα μποροῦσαν, τὰ χαρακτηριστικὰ, κυρίως γλωσσικά, τῆς προσφυγικῆς προέλευσῆς τους.

12. Μ. Τριανταφυλλίδης, ὁ.π., σ. 274.

2.3 Τοῦ Α. Α. Παπαδόπουλου:

«Καὶ ὅπου μὲν ἔχουν ἐγκατασταθῆ εἰς συνοικισμοὺς ἀκραιφνῶς ὁμοιογενεῖς, ὅπως εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐξακολουθεῖ νὰ ὁμιλῆται ἡ διάλεκτος ὅπως καὶ εἰς τὸν Πόντον, ἀλλ' ὅπου ἀνemieίθησαν μὲ ἄλλους πρόσφυγας προερχομένους ἄλλοθεν τῆς Τουρκίας, ὅπως ἐκ τῆς Ἐνατολικῆς Θράκης, ἐκεῖ ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀκραιφνῆς. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ ὅπου ἀνemieίθησαν μὲ ἰθαγενεῖς εἴτε τῶν ἀστικῶν κέντρων εἴτε τῆς ὑπαίθρου χώρας. Πάντως δὲ κατὰ νόμον φυσικὸν θὰ συντελεσθῆ σὺν τῷ χρόνῳ πλήρης πανταχοῦ γλωσσικὴ ἀφομοίωσις τῶν Ποντίων διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς κοινῆς Ἑλληνικῆς καὶ θὰ ἔλθῃ χρόνος, ὅτε ἡ διάλεκτος θὰ ἀνήκῃ πλέον εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν νεκρῶν γλωσσῶν. Ἐξαίρεσιν θὰ ἀποτελέσουν τὰ ἰδιώματα τοῦ Ὀφειας καὶ τῆς Τόνγιας, περιφερειῶν τῆς ἐπαρχίας Τραπεζοῦντος, διότι οἱ ἑλληνόφωνοι κάτοικοι αὐτῶν, ἀπόγονοι ἐξισλαμισθέντων Ἑλλήνων, δὲν ὑπήχθησαν ὡεῖς τὴν ἀνταλλαγὴν ὡς μουσουλμάνοι τὴν θρησκείαν»¹³.

2.4 Τοῦ Ο. Λαμφίδη:

(Μεταφράζω) «Φυσικά, ἡ ποντιακὴ διάλεκτος βαίνει πρὸς τὴν ἐξαφάνιση, ὥστε μετὰ ἀπὸ δύο γενιές, ἴσως παραπάνω, θὰ πάψει νὰ μιλιέται»¹⁴.

Τοῦ ἴδιου:

«Ὅσον διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς διαλέκτου δυνάμετα νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἐπηρεαζομένη ὀσημέραι περισσότερον ἀκόμη καὶ εἰς τὰ κέντρα, ὅπου ὑπάρχει συμπαγῆς Ποντικὸς πληθυσμὸς, ἀπορροφεῖται ὑπὸ τῆς Νεοελληνικῆς διὰ τοῦ σχολείου, τοῦ στρατοῦ, τοῦ κινηματογράφου, τοῦ τύπου, τοῦ ραδιοφώνου καὶ δι' αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς, ἥτις ἀπαιτεῖ τὴν λήθην τῆς ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐμπορικῆς ἀξίας διαλέκτου. Ἡ συμβίωσις τῶν Ποντίων μετὰ ἄλλων ὁμιλούντων τὴν Νέαν Ἑλληνικὴν ὡς καὶ αἱ ἄλλαι συνθῆκαι ζωῆς ὑποχρεοῦν ἀκόμη καὶ ἐκείνους οἱ ὅποιοι συνεχίζουν νὰ ὁμιλῶσι τὴν διάλεκτον νὰ ἐπιφέρωσιν εἰς αὐτὴν πλείστας μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις, πλείστας παρεμβολὰς καὶ εἰς τὸ λεξιλόγιον καὶ εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ εἰς τὴν σύνταξιν»¹⁵.

Ὁ Ο. Λαμφίδης, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀποψὴν του γιὰ τὴν «ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐμπορικῆς ἀξίας» ποντιακὴ διάλεκτο, ὑποσημειώνει τὰ ἑξῆς: «Πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὀλίγα μόνις ἔτη μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν παρὰ τὰ Νοτιοσλαβικὰ σύνορα περιοχὴν οἱ Πόντιοι διὰ τὸ συνεχῆς τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν μετὰ τῶν γειτόνων ἐξέμαθον πλήρως τὴν γλῶσσαν

13. Α. Α. Παπαδόπουλος, *Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς Ποντιακῆς διαλέκτου*, Ἀθήνα 1958-61, σ. γ'.

14. Ο. Lampsides, «Un dialecte qui se meurt», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 23 (1959), σ. 204.

15. Ο. Λαμφίδης, «Ἡ "ἀνάκλησις" εἰς τοὺς πρόσφυγας Ἑλληνας τοῦ Πόντου καὶ αἱ ἐπιπτώσεις αὐτῆς διὰ τὴν ἔρευναν τῆς Ποντιακῆς διαλέκτου», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 29 (1968), σ. 9.

ἐκεῖνων». Προερχόμενος ἀπὸ τὴν περιοχή αὐτὴ —τὸ χωριό μου ἀπέχει 7 χιλιόμετρα ἀπὸ τὰ σύνορα-, μπορῶ νὰ μαρτυρήσω ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπόλυτα σωστό. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι καὶ Πόντιοι ἔμαθαν τὴ γλώσσα τους καὶ ἐκεῖνοι ἔμαθαν ποντιακά, γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσουν —ἀλλιῶς δὲ θὰ μπορούσαν νὰ τὸ πετύχουν. Ἄν στὶς ἐπαφές αὐτὲς τὰ σλαβόφωνα γλωσσικὰ ἰδιώματα κατὰ κανόνα ἐπικρατοῦν, αὐτὸ ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὴν εὐκολία τῆς ἐκμάθησής τους.

2.5 Τοῦ Β. Ἀναστασιάδη:

«Πάντως τὸ Φ[αρασιώτικο] [ἰδιώμα] καὶ γενικὰ ἡ Κ[απαδοκική] Δ[ιάλεκτος] σιγὰ σιγὰ ἀργοσβήνουν κάτω ἀπὸ τὴν ἐξισωτικὴ ἐπίδραση τῆς Κ[οινῆς] Ν[εοελληνικῆς] καὶ τῆς Παιδείας. Ὅπου ὑπάρχουν πολὺ συμπαγεῖς καπαδοκικοὶ πληθυσμοί, ὅπως εἶναι οἱ Φαρασιώτες στὸ Πλατὺ Ἡμαθίας, ἐξακολουθοῦν νὰ μεταδίδονται καὶ στὴ νέα γενιά, ἀλλὰ φυσικὰ παρεφθαρμένα μὲ πολλὰς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν ΚΝ. Ἔτσι ὕστερα ἀπὸ μιὰ γενιά ἴσως νὰ ἐκλείψουν ἐντελῶς καὶ νὰ μᾶς εἶναι γνωστὰ μόνον ἀπὸ τὰ βιβλία»¹⁶.

2.6 Τέλος, τοῦ R. Browning:

Εἰδικὰ γιὰ τὴν ποντιακή:

«[...] ἀπὸ τὸ 1922-3 ἡ ποντιακὴ δὲν μιλιέται πιά στὴ Μικρὰ Ἀσία, ἐκτὸς ἀπὸ λιγοστὰ ἑλληνόφωνα μουσουλμανικὰ χωριά, καὶ ἡ γνώση τῆς ἐξαφανίζεται γρήγορα ἀνάμεσα στοὺς ἀπογόνους τῶν προσφύγων ποὺ ἐγκαταστάθηκαν σὲ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας [...]»¹⁷.

Γενικὰ γιὰ τὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους:

«Οἱ πιὸ πολλὰς ἀπὸ τὶς διαλέκτους τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Πελοποννήσου ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν ΚΝΕ μὲ λιγότερο ἢ περισσότερο τοπικὸ διαλεκτικὸ χρωματισμό. Τὸ ἴδιο ἀληθεύει γιὰ τὶς διαλέκτους ποὺ μιλοῦνται στὰ Ἴονια νησιά, στὰ Κύθηρα καὶ στὰ μικρότερα νησιά τοῦ Αἰγαίου. Ἡ διαλεκτικὴ γλώσσα διατηρεῖται καλύτερα στὴ βόρεια Ἑλλάδα καὶ στὰ μεγαλύτερα νησιά ὅπως ἡ Κρήτη, ἡ Ρόδος καὶ ἡ Χίος. Ἀλλὰ ἀκόμα κι ἐκεῖ ὅλες οἱ τάξεις δὲν χρησιμοποιοῦν πιά τὴ διάλεκτο γιὰ τὴν ἀνεπίσημη ἐπικοινωνία ἀνάμεσά τους· ἡ χρῆση τῆς διαλέκτου περιορίζεται κυρίως στὰ χωριά»¹⁸.

Καὶ καταλήγει:

«Ἔτσι, παρὰ τὸν ἔντονο τοπικὸ πατριωτισμὸ πολλῶν Ἑλλήνων, φαίνεται ὅτι ἡ διαλεκτικὴ ὁμιλία, ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Κύπρου, εἶναι πιθανὸ νὰ

16. Β. Ἀναστασιάδης, *δ.π.*, σσ. 19-20.

17. R. Browning, *δ.π.*, σ. 162.

18. R. Browning, *δ.π.*, σ. 178.

άντικατασταθεί από μιὰ μορφή τῆς ΚΝ πού θά εἶναι διαλεκτικά χρωματισμένη. Οἱ ἑλληνικές διάλεκτοι, ὅπως καί οἱ ἀγγλικές, εἶναι καταδικασμένες νά ἐξαφανιστοῦν»¹⁹.

2.7 Συμπεράσματα

Ἀπό τίς ἀπόψεις πού ἐκτέθηκαν παραπάνω συνάγονται τὰ ἀκόλουθα:

α) Τὰ μικρασιατικά ἰδιώματα μιλήθηκαν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο μὲ ἐπιδράσεις ἀπὸ γειτονικά ἰδιώματα καί ἀπὸ τὴν κοινὴ νεοελληνική. Οἱ ἐπιδράσεις αὐτὲς ἀλλοίωσαν σιγά-σιγά καί παρέφθειραν τὴ φυσιογνωμία τους.

β) Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὰ ἰδιώματα αὐτὰ μοιραία θά ἐξαφανιστοῦν. Ὁ χρόνος τοῦ ἀφανισμοῦ τους δὲν μπορεῖ βέβαια νά προσδιοριστεῖ μὲ ἀκρίβεια, ὑπολογίζεται γενικά σὲ δύο ἢ περισσότερες γενιές ὀμιλητῶν.

γ) Ἡ ὀμιλία τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς ἀπὸ τοὺς Μικρασιάτες Ἑλληνες πρόσφυγες ἔχει ἔντονο ἰδιωματικὸ χρωματισμό.

δ) Στους συμπαγεῖς πρόσφυγικοὺς οἰκισμοὺς τὸ μικρασιατικὸ ἰδιῶμα θά διατηρηθεῖ περισσότερο χρόνο καί μὲ λιγότερες ἐπιδράσεις. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο φημεῖο, πού ὑπογραμμίζεται ἀπ' ὄλους σχεδὸν τοὺς μελετητές, φαίνεται καί φησικὸ καί δικαιολογημένο. Γιατί οἱ πρόσφυγες σὲ συμπαγεῖς ἐγκαταστάσεις ἐπικοινωνοῦσαν κατὰ κανόνα μεταξύ τους σὲ καθημερινὴ βάση κι ἔτσι κρατοῦσαν τὸ γλωσσικὸ τους ἰδιῶμα. Ἄν χρειαζόταν ἐκτάκτως νά ξεφύγουν ἀπὸ τὸ οἶκιό περιβάλλον τοῦ οἰκισμοῦ τους καί νά ἐπικοινωνήσουν μὲ ὀμιλητὲς ἄλλου γλωσσικοῦ ἰδιώματος ἢ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, τὸ γεγονός αὐτὸ ἐλάχιστῃ ἐπίδραση ἀσκοῦσε στὸ ἰδιῶμά τους. Οἱ πρόσφυγες συνεχίζουν νά ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς δικούς τους, οἰκείους καί συμπατριῶτες, στὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα πού ἔφεραν ἀπὸ τὴν πατρίδα τους.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἑνοποιητικοὶ παράγοντες δροῦσαν ἀνέκαθεν μέσα στὸν ἑλληνισμό, κυρίως μέσω τῆς παιδείας καί τῆς ἐκκλησίας, παράγοντες πού ἐμπόδισαν τὴ διάσπαση τῆς ἑλληνικῆς σὲ νεότερες «γλώσσες». Στὰ νεότερα χρόνια, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς δημιουργίας τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους κι' ἔδω, οἱ παράγοντες αὐτοὶ ἄσκησαν ἀκόμα πιὸ συνεκτικὴ ἐπίδραση στὰ ἑλληνόφωνα τμήματα μέσω τῆς ἐκπαίδευσης, τῆς στρατιωτικῆς θητείας, τῶν ἐπικοινωνιῶν, τῶν πληθυσμιακῶν μετακινήσεων ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο στὶς πόλεις καί ἰδίως τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας, προπάντων τῆς τηλεόρασης. Μὲ τὴν διάδοση τῆς τηλεόρασης οἱ πρόσφυγες, σὲ ὅποια ἐγκατάσταση κι ἂν βρισκόνταν, δέχονταν θέλοντας καί μὴ, σὲ συνεχῆ μορφή, τὴν καταϊστικὴ καί ἐξουθενωτικὴ ἐπίδραση τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, ἢ ὅποια μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἰσοπέδωσε γλωσσικὰ ὄλους τοὺς Ἑλληνες καί συρρίκνωσε, ἂν δὲν ἐξαφάνισε, τὰ περιφερειακά γλωσσικά ἰδιώματα. Ἐτσι, κάτι πού θά συνέβαινε ἀναπόδραστα μὲ τὴν πάροδο ἀρκετῶν ἐτῶν καί τῆ διαδοχῆ κάποιων

19. R. Browning, *δ.π.*, σ. 179.

γενεῶν προσφύγων συντελέστηκε σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας, καὶ μάλιστα τῆς τηλεόρασης.

Ἡ ποντιακὴ διάλεκτος (καί, σ' ἓνα βαθμὸ, κάθε προσφυγικὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα, μικρασιατικὸ ἢ ἄλλο) ἐξακολούθησε νὰ χρησιμοποιεῖται ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ἡλικιωμένους Πόντιους, αὐτοὺς ποὺ ἤρθαν ἀπὸ τὸν Πόντο, ἀλλὰ —σὲ περιορισμένη φυσικὰ κλίμακα καὶ ὄχι συστηματικὰ— καὶ ἀπὸ τὴ νεότερη γενιά. Ἡ χρῆση τῆς ὡς δεύτερης γλώσσας, μετὰ τὴν κοινὴ νεοελληνική, γίνεται σὲ περιβάλλον οἰκεῖο, οἰκογενειακὸ ἢ φιλικὸ, καὶ ἔχει τὸ χαρακτηριστὴρα ἐπιβεβαίωσης πῶς πολὺ τῆς ταυτότητάς τῆς ποντιακῆς καταγωγῆς τοῦ ὁμιλητῆ καὶ ἐκ-δήλωσης τῆς ἐπιθυμίας του νὰ διατηρηθεῖ ἡ ποντιακὴ λαλιά. Τὸ ἴδιο ἰσχύει, μὲ περιοριστικότερους ὅρους, καὶ γιὰ τὴν τρίτη γενιά τῶν Ποντίων. Φυσικὰ, ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος θελημένης ἀντίστασης στὴν ἀδυσώπητη φθορὰ τῆς διαλέκτου ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ χρόνο, ἀντίστασης ποὺ μόνον συναισθηματικοὶ λόγοι ὑπαγορεύουν καὶ στηρίζουν. Ἐκτὸς τῆς στιγμῆς ποὺ ἡ ποντιακὴ, ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιπες τοπικὲς διάλεκτοι, ἔπαυσε νὰ ἀποτελεῖ γλώσσα ἐπικοινωνίας —ὁπότε λόγοι λειτουργικοὶ θὰ ἐπέβαλλαν τὴ χρῆσιν τῆς—, εἶναι μοιραῖο νὰ ἀφανίζονται σιγά-σιγά καὶ νὰ καταντῆσει μὲ τὸν καιρὸ μουσειακὴ γλώσσα, γλώσσα νεκρῆ.

Γιὰ δύο περιπτώσεις ὅπου ἡ ποντιακὴ ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται σὰν γλώσσα ἐπικοινωνίας ἔχω μιλήσει στὸ παρελθόν. Ἀναφέρονται καὶ οἱ δύο σὲ Ἑλληνας Πόντιους ποὺ ζοῦν στὸ ἐξωτερικόν.

α) Ἡ περίπτωση τῶν Ποντίων τῆς πρώην Σοβιετικῆς Ἑνώσεως. Ὅταν στὰ 1926 ἀποφασίστηκε νὰ μπορεῖ ἡ κάθε ἐθνότητα νὰ διδάσκεται τὴ γλώσσα τῆς καὶ στὴ γλώσσα τῆς, ἡ «Πανσυνδεδεσμικὴ Σύσκεψη», στὴν ὁποία μετεῖχαν καὶ Ἑλληνας τῆς πρώην Σοβιετικῆς Ἑνώσεως, ἀποφάσισε νὰ διδάσκεται στὰ σχολεῖα ὄχι ἡ καθαρὴ οὐτε κὰν ἡ δημοτικὴ, ἀλλὰ ἡ ποντιακὴ διάλεκτος, γιατί αὐτὴ ἦταν ἡ γλώσσα ποὺ μιλοῦσαν, κατὰ τὴ φρασεολογία τῆς ἐποχῆς, «τὰ ἐργαζόμενα ρωμαίικα μάζας τῆ Σοβ. Συνδέσμου»²⁰.

β) Ἀπὸ προσωπικὴ ἐμπειρία ἀναφέρω τὴν περίπτωση Ποντίων τῆς Γερμανίας, ὅπου νέα κυρίως παιδιὰ, «νέοι ἐπιστήμονες, ποὺ ζοῦν καὶ προκόβουν ἐπιστημονικὰ στὴν Εὐρώπη, χρησιμοποιοῦν ὡς γλώσσα τῆς καθημερινῆς ἐπικοινωνίας τοὺς τὴν ποντιακὴ, ποὺ τὴ μιλοῦν μὲ μιὰ φυσικότητα ποὺ ξαφνιάζει»²¹.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ποντιακὴ διάλεκτο σήμερα, ἡ μαζικὴ ἔλεση τῶν Ἑλλήνων τῆς πρώην Σοβιετικῆς Ἑνώσεως, ποὺ εἶναι ἀποκλειστικὰ σχεδὸν ποντιόφωνοι, πάει νὰ δημιουργήσῃ μιὰ νέα κατάσταση. Πραγματικὰ οἱ συμπατριῶτες μας αὐτοὶ ἔφεραν, μαζί μὲ τὰ λίγα ὑπάρχοντά τους, καὶ τὴν ποντιακὴ διάλεκτο, ἡ ὁποία ξανακούγεται, στὰ περιβάλλοντα τῶν Ποντίων

20. Κ. Τοπχαράς, *Ἡ γραμματικὴ τῆς ποντιακῆς*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 17.

21. Δ. Ε. Τομπαῖδης, «Ἡ ποντιακὴ διάλεκτος», ὅ.π., σ. 33.

αὐτῶν, νὰ μιλιέται σὰν γλώσσα ἐπικοινωνίας μεταξύ τους ἀλλὰ καὶ στὶς ἐπαφές τους μὲ τρίτους. Ἐτσι ξαναβιώνεται, σὲ περιορισμένη ἔκταση, τὸ φαινόμενο τοῦ 1922 μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ὅταν εἶχε πρωτοακουστεῖ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο ἡ παράξενη γιὰ τὸν ὑπόλοιπο κόσμον αὐτὴ λαλιά. Καὶ μόλο πού ἡ κατάσταση αὐτὴ δὲ θὰ διαρκέσει πολὺ (ἤδη, καὶ πολὺ ὀρθά, διάφορα «ἀσχολεῖα» — ὄχι πάντα μὲ καλοὺς ἐκπαιδευτικὰ ὄρους ἐκμάθησης τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς — λειτουργοῦν σὲ περιοχὲς τῆς χώρας, γιὰ νὰ τοὺς ἐφοδιάσουν μὲ τὸ ὄργανο τῆς γλωσσικῆς τους ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς ὑπόλοιπους Ἑλληνας καὶ νὰ διευκολύνουν καὶ ἐπιταχύνουν ἔτσι τὴν κοινω-νικὴ τους ἔνταξη), ὅσο κρατήσει ὁμως ἀποτελεῖ μία δυναμωτικὴ ἔνεση στὴν ἀντίσταση τῆς ποντιακῆς στὴ φθορὰ τοῦ χρόνου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Ἐπιλογὴ ἐργασιῶν στὶς ὁποῖες δὲ γίνονται παραπομπές)

- Ν. Π. Ἀνδριώτης, *Τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα τῶν Φαράσων*, Ἀθήνα 1948.
 Ν. Π. Ἀνδριώτης, *Τὸ ἴδιωμα τοῦ Λιβισιοῦ τῆς Λυκίας*, Ἀθήνα 1961.
 R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge 1916.
 I. Κεσίσογλου, *Τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα τοῦ Οὐλαγάτς*, Ἀθήνα 1951.
 Θ. Κωστάκης, *Τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα τῆς Σίλλης*, Ἀθήνα 1968.
 Γ. Μαυροχαλυβίδης - I. Κεσίσογλου, *Τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα τῆς Ἀξοῦ*, Ἀθήνα 1960.
 Δ. Η. Οἰκονομίδης, *Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου*, Ἀθήνα 1958.
 Α. Α. Παπαδόπουλος, *Ἱστορικὴ γραμματικὴ τῆς Ποντιακῆς διαλέκτου*, Ἀθήνα 1955.